

ІМПОРТ ЗАХІДНИХ ТЕОРІЙ І МЕТОДІВ В УКРАЇНСЬКУ ІСТОРІОГРАФІЮ: ПРИЧИНИ, ШЛЯХИ, СЕРЕДОВИЩА, ВПЛИВ, ПЕРСПЕКТИВИ

Досліджуються – із застосуванням концепції технологічних циклів (хвиль Кондратьєва) – процеси теоретичного і методологічного осучаснення української історіографії протягом останніх 25 років. Розглядається вплив ідейних трансферів із західних історичних середовищ, їх головні шляхи, типи та роль у формуванні міждисциплінарних досліджень як на базі окремих інституцій, так і через мережевий обмін між науковцями. Аналізуються причини успішності / неуспішності поширення певних дослідницьких напрямків, тем і питань, а також подається загальна оцінка перспектив вестернізації історіографічного поля.

Ключові слова: історіографія, теорія, методи, трансфери, вестернізація, інтердисциплінарність.

Зв'язок між технологічним устроєм і способом вироблення в суспільстві історичних знань настільки очевидний, наскільки й мало досліджений. Ця обставина, однак, не заважає звернутися до циклічної теорії («довгих хвиль») Миколи Кондратьєва¹, щоб пояснити процеси в українському історіографічному полі протягом останніх 25 років. У 1991 р. Україна, як одна з найбільш індустріалізованих, інфраструктурованих і технологічно освічених республік колишнього СРСР, перебувала на схилку четвертої хвилі Кондратьєва, а саме – мала розвинуте машинобудування (у т. ч. автомобіле-, літако-, судно- і навіть ракето-), нафтопереробну промисловість, розлогу мережу залізничних і автомобільних шляхів тощо. Захід дещо випереджав Україну, щойно вступаючи у п'ятий цикл з його робототехнікою, комп'ютерними

¹ Див.: Л. Е. Гринин, А. Л. Гринин. О шестом технологическом укладе // Н. Д. Кондратьев: Кризисы и прогнозы в свете теории длинных волн. Взгляд из современности / ред. Л. Е. Гринин, А. В. Коротаев, В. М. Бондаренко. Москва 2017, с. 197–208.

технологіями, чіпами тощо. Відтак логічно, що після зняття ідеологічного бар'єру, за умови послідовної євроінтеграції та прийняття ліберальної моделі розвитку не лише економічних, але й громадянських стандартів Україна мала шанс адаптуватися до більшості вироблених у західному світі когнітивних моделей. Зауважмо, що більшість підходів міждисциплінарного характеру щодо історичних знань було вироблено і поширено протягом четвертої хвилі технологічного розвитку. Такі напрямки історичних досліджень, як історична соціологія, історія ідей, гендерні та постколоніальні студії, історія пам'яті, історична демографія, історія повсякдення, а також макро- і мікропідходи, поняття часу короткої, середньої та довгої тривалості, антропологічний і лінгвістичний повороти, компаративізм, джерела масового або серійного характеру, усна історія, набули популярності саме після Другої світової війни².

Однак не встигла впасти стіна історичного матеріалізму, як її було підрихтовано у стилі державництва і народництва. Ці ідеологічні напрямки, тісно пов'язані з зародженням української національної ідеї наприкінці XIX – в першій третині XX ст., відповідали соціальним та економічним реаліям третьої кондратьєвської хвилі (урбанізація, створення конвеєрного виробництва, початки автомобілебудування і літакобудування тощо) і засновувалися на теоретико-методологічному підґрунті позитивізму (об'єктивність, проблемно-хронологічний наратив, історицизм тощо). Україна – яка, за влучним висловом журналіста Олександра Кривенка, народилася внаслідок злягання комуністів, що черпали топоси з класиків марксизму, з ідейними, на рівні міжвоєнного часу, націоналістами³, – обрала шлях не вперед, а назад, так би мовити, до першоджерел. Відтак державництво і народництво, ставши парадигмами творення історичних знань у сучасній Україні, швидко монополізували історіографічне поле, рясно всіяне пережитками марксистських категорій мислення (головним чином «боротьби за щось», «внеску у щось» чи «захисту чогось», тільки не гідності і прав пересічної людини). Пристосування більшості істориків до нових канонів історієписання відбулося майже безболісно, оскільки головні завдання – показати закономірність і довершеність наявного устрою – залишилися фактично незмінними.

Минуло чверть століття, а Україна все ще борсається в тенетах четвертої кондратьєвської хвилі, виявляючи певну тенденцію до регресу в бік параметрів третьої (чому сприяє неспроможність налагодити завершені цикли

² Див. перелік і короткий огляд інноваційних напрямків історіографії другої половини XX ст. у праці: P. Burke. *History and Social Theory*, 2-ге вид. Cambridge 2005, с. 21–115.

³ Див.: К. Бондаренко. *Атланти і каріатиди з-під «даху» президента*. Львів 2000, с. 5.

сучасного виробництва, сповзання у сировинний тип експорту). Як не потребують на Заході технологічно застарілої продукції українських підприємств, так і мало кого там цікавлять праці українських істориків (винятком є суміжні з Україною країни, які мали з нею спільне історичне минуле, як-от Польща чи Литва), і не лише тому, що понад 99 відсотків їх продукується «несподіваною» для Заходу мовою, але й тому, що об'єкти, проблеми, пояснення українських дослідників вкрай архаїчні й, загалом кажучи, орієнтовані на внутрішнього споживача, на те, щоби вказати йому певні координати ідентичності, апріорі відповідні ізоляціоністським постулатам державництва і народництва. Простіше кажучи – більшість соціокультурних кодів, які продукуються сьогодні в Україні, не можуть бути належним чином відчитані й оцінені на Заході. Захід вступає у шосту хвилю, а саме – нано- та біорегенеративних технологій, відновлюваних енергій, глобальних обмінів, коли кордони передових зон економічного і соціального розвитку стають прозорими, натомість із відсталими зонами відбувається різке розмежування. Більшість теорій історичного пізнання, навіть ті, що еволюціонували на п'ятій хвилі, наприклад «ментальна картографія», переживають нелегкі часи⁴. Деякі з них, як-от «історична антропологія», уже втратили інтелектуальний шарм разом з відходом у вічність більшості їхніх творців⁵. Нове дихання отримують макромоделі економічного взірця⁶, цивілізаційні теорії транскультурного рівня⁷, візуальний дискурс⁸ тощо. В українській історіографії (на тлі паралельного щодо корумпованих і недієздатних

⁴ Вже давно назріла потреба критичного переосмислення і часткового спростування класиків ментальної картографії. Напр., метод інтерпретації літературних нарративів Ларрі Вулфа вкрай поверховий в аспекті залучення таких джерел, як урядове листування, йому бракує реконструкції ланцюгів інформаційного насаження західних інтелектуалів, які (ці довгі й заплутані ланцюги) «ховають свої кінці» у текстах мешканців Східної Європи, а також через відсутність уваги до ролі польських та російських еліт у формуванні образу окраїнної Європи в уяві мешканців Заходу.

⁵ Після величезної популярності, яку пережила на Заході історична антропологія в останній чверті ХХ ст., масового захоплення її «поетикою» як з боку науковців, так і звичайних читачів, неухильно наближався час, коли вона мусила стати «прозою», буденністю якої призвела до помітного згасання інтересу публіки (*Anthropologie historique // Dictionnaire des sciences historiques* / ред. А. Burgière. Paris 1986, с. 52). Символічним моментом, зокрема, стало фактичне «відспівування» жанру, спричинене смертю того, хто «антропологізував історію» (за висловом П. Нора) – Жака Ле Гоффа. Див., напр.: N. Trouong. Jacques Le Goff, mort d'un «ogre-historien» // *Le Monde*. Paris, 1er avril 2014.

⁶ Див.: J. Guldi, D. Armitage. *The History Manifesto*. Cambridge (Mass.) 2014; С. Конрад. *Что такое глобальная история?* / пер. з англ. А. Степанов. Москва 2018.

⁷ Див.: М. Еспань. *История цивилизаций как культурный трансфер* / пер. з фр., заг. ред. Е. Дмитриева. Москва 2018; А. Портнов. Між «Центральною Європою» та «Русским миром»: Сучасна Україна у просторі міжнародних інтелектуальних дискусій. Київ 2009.

⁸ Див.: *The Visual Culture Reader*, 2-ге вид. / ред. N. Mirzoeff. London – New York (NY) 2002.

державних інституцій становлення громадянського, індивідуалістичного типу мислення, який протистоїть патерналізмові не пережитого безпосередньо досвіду) наростає втома від державницької парадигми (попри спроби знову її реанімувати в умовах російської агресії), іде глибинна переоцінка форм і змісту класичної народницької моделі. Уявіть це собі за допомогою такої метафори: українці хочуть сучасно одягатися і користуватися смартфонами, а їм і далі пропонують моди міжвоєнного періоду і телефон з телефоністкою «на дроті».

Одним з істотних чинників процесу зміни парадигм є імпорт західних історичних теорій та практик. Закритість внутрішньоукраїнської системи за останні 25 років, попри збереження ідейних, інституційних, фінансових, мовних бар'єрів, була все ж на порядок меншою, ніж в СРСР, вона нагадувала ситуацію країн соцтабору (Польщі й Угорщини) доби пізнього соціалізму. Рух в Україну ідей, їхніх носіїв та долучених до них матеріальних ресурсів, який розпочався в середині 1990-х років, мав наслідком зміну ціннісних орієнтирів певної частини українського історичного цеху. Здійснювалися ці процеси не з ініціативи держави, її освітянських і наукових інституцій, а внаслідок індивідуальних життєвих стратегій тих чи інших українських науковців, які з різних причин (фінансового, кар'єрного, світоглядного характеру) воліли (подібно заробітчанами) знайомитися з сучаснішими соціокультурними парадигмами. У цьому есеї хотілося б запропонувати для обговорення п'ять проблем.

1) Чи потрібен імпорт західних наукових моделей і методів на український історіографічний ґрунт?

Купуючи вироблені на Заході автомобілі, меблі, електроніку, продукти, ліки чи одяг, нагромаджуючи заощадження у доларах чи євро, ми не замислюємося, добре це чи зле. Заклики підтримати вітчизняного виробника майже не діють, коли йдеться про якість, ефективність і моду. Практики матеріального імпорту міцно увійшли у наше повсякдення і надали йому ілюзії комфорту (так і хочеться сказати – цивілізованості). То чому ж оновлення інтелектуального інструментарію викликає нерозуміння, ба більше – спротив з боку значної частини вітчизняних науковців, і навіть історіографів-теоретиків? Риторика в них різна, найчастіше звучать два типи аргументів: 1) західні підходи розмивають етнонаціональну унікальність нашої історії, а отже, нищать підвалини української ідентичності⁹, звідсіля – міф про те,

⁹ Див. деконструкцію такого типу поглядів, концептуалізованих свого часу Ярославом Дашкевичем, у праці: І. Колесник. *Українська історіографія: концептуальна історія*. Київ 2013, с. 359–364.

що українські джерела не надаються до розгляду в рамках західних моделей¹⁰; 2) українці самі повинні запропонувати світові унікальні методи, що стане доказом самоцінності української соціальної культури¹¹. Перше з тих тверджень прямо суперечить Шевченковому «учіться, читайте, і чужому навчайтесь, й свого не цурайтесь», друге ж є лише локальною адаптацією класичних міфів оксиденталізму про духовну вищість східних суспільств над матеріалістичними західними¹². Реальністю ж є те, що у галузі історичного знання Україна самостійно не виробляє ідей і моделей, які б можна було вважати інноваційними чи інтелектуально привабливими для Заходу чи світу. Отже, вона вимушена їх споживати, передусім порівнюючи свою історію з іншими, чого українські історики, правду кажучи, досі не навчилися робити. І найкраще для осучаснення історіографічної ситуації в Україні пасують моделі, вироблені на Заході у четвертому циклі Кондратьєва.

¹⁰ Див., напр., роздуми про особливий, більш гуманний, характер ставлення до відьомства та відьом в українських воеводствах Речі Посполитої, ніж у решті Європи й у тій же Польщі, у відгуках на працю Катерини Дисі «Історія з відьмами. Суди про чари в українських воеводствах Речі Посполитої» (Київ 2008): Аркадія Ткачука в його «Рецензії на книгу Катерини Дисі „Історія з відьмами“» (toreligious.com.ua) та Степана Білостоцького в авторській програмі Вахтанга Кіпіані «Історична правда» від 2 травня 2015 р. (<https://www.youtube.com/watch?v=KJz8VJGvwUE>).

¹¹ «Сутність європейського сцієнтизму становить логіко-раціоналістичний компонент, настанова на активну творчу діяльність, спрямовану на зовнішній світ. Український сцієнтизм демонструє інтуїтивне шукання смислів, ірраціоналізм, містицизм. Українська історіографія представляє собою мозаїку міфів, історичних містифікацій, позитивістську втечу від історичного синтезу, концептуальних узагальнень»: І. Колесник. *Українська історіографія: концептуальна історія*, с. 263. Те, що деякі автори проголошують національний інтерес («україноцентризм») одним з головних критеріїв науковості (див.: Ю. С. Капшук. *Середні навчальні заклади Полтавської губернії другої половини XIX – початку XX ст.: розвиток мережі та особливості функціонування*. Автореферат дисертації к. і. н. Переяслав-Хмельницький 2017, с. 4), є наслідком спроб дискурсивного вибудовування на противагу одіозному «руському міру» його аналогу – «українського світу», заснованого на єдності мови, віри й етно-історичної концепції. Заклики до «об'єктивного», а фактично реалізованого в інтересах державно-національного проекту, відбору і трактування документальних свідчень, різьчє подібні до антинаукової концепції російського міністра культури Володимира Медінського, який захистив докторську дисертацію на промовисту тему «Проблеми об'єктивності у висвітленні російської історії другої половини XV–XVII століть». Будь-які неоднозначні відгуки іноземних авторів про реалії Московського царства й інших історичних епох Медінський вважає упередженими й ідеологічно заангажованими, натомість єдиним критерієм істини оголошуються... національні інтереси Росії: «Першочергове питання, на яке мусить чесно відповісти історична наука, – наскільки та чи інша подія чи приватний вчинок відповідають інтересам країни та народу. Зважування на вагах національних інтересів Росії створює абсолютний стандарт істинності та достовірності історичної праці». Див.: Б. Соколов. *Побєда Медінського и поражение Истории // Интернет-портал «День»*, 23 октября 2017 (day.kyiv.ua).

¹² Див.: Н. Холтобіна. *Оксиденталізм: Захід очима Сходу // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки*, вип. 7. Київ 2013, с. 287–297.

2) Головні джерела і шляхи імпорту теоретичних моделей і методів

З яких духовних джерел засягнути благодаті? Це типове принаймні з часів Володимирового хрещення Русі питання екзистенційного вибору не втратило свою актуальність і в нашому випадку. Звісно, найкраще перейняти теорію і методи її реалізації з рук безпосередніх винахідників (або принаймні їхніх наукових шкіл), які у випадку історичних студій знаходяться у США, Великобританії, Франції, Німеччині, Італії. Найкращими способами є або здобуття університетської освіти під керівництвом одного з західних «світил», або академічні обміни вже сформованих науковців. Система грантів, що їх надають дослідникам з країн колишнього СРСР державні та недержавні західні фонди, створила певні можливості й для українських істориків. Однак у порівнянні з представниками точних наук чи істориками з сусідньої Росії ця форма обмінів залишилася поверховою. Так, за 25 років незалежності можливостями довготривалого стажування у США за престижною програмою академічних обмінів імені Фулбрайта скористалося 40 істориків (разом з істориками мистецтва, деякі двічі), тоді як представників фізики, астрономії й математики, хімії, біології було понад дві сотні¹³. Окремі науковці, які мали можливість написати докторати у західних університетах, насамперед молодшого покоління, воліли не повертатися в Україну й стали частиною західного історіографічного пейзажу, хоч їхня наукова траєкторія і далі ґрунтується на дослідженні української історії¹⁴. На другому місці за кількістю наукових стажувань з-поміж західних країн опинилася Німеччина (насамперед завдяки програмі Александра фон Гумбольдта¹⁵). В головному осередку методологічних інновацій Заходу,

¹³ Підрахунки здійснені на основі даних стипендіатів за 1992–2015 рр. з сайту програми – fulbright.org.ua (рубрика «Фулбрайтівці»). Серед цих істориків найвідомішими стали Ярослав Ісаєвич, Олексій Толочко, Георгій Касьянов, Михайло Кірсенко, Олена Русина, Ярослав Грицак, Оксана Кісь, Олена Бетлій, Тетяна Боряк, Олександр Зайцев.

¹⁴ I. Dmytrychyn. *Un cosaque ukrainien au service de Louis XV, Grégoire Orlyk*. Paris 2006; I. Vushko. *The Politics of Cultural Retreat: Imperial Bureaucracy in Austrian Galicia, 1772–1867*. New Haven (CT) 2015; A. Zayarnyuk. *Empire, Peasants, National Movements – Galician Postcolonial Triangle? // Historyka. Studia metodologiczne*, т. 43. Kraków 2012, с. 115–131; його ж. *On the Possibility of peasant Intellectuals: the Case of Ukrainians in Habsburg Galicia // Social History*, т. 39/1. London 2014, с. 56–82; його ж. *The Case of Ossification: Contemporary Narratives about Everyday Life in Nineteenth- and Twentieth-Century Lviv // Narrating the City: Histories, Space and the Everyday / вид. W. Fischer-Nebmaier, M. P. Berg*. New York (NY) 2015, с. 59–74; та ін.

¹⁵ За даними «Гумбольдт-клубу Україна», з майже 160-и українських стипендіатів німецького фонду станом на 2013 р. лише 20 відсотків, тобто близько 30 осіб, були гуманітаріями. Якщо застосувати до цієї цифри поділ на антропологів, філософів, філологів, культурологів, мистецтвознавців, правознавців, політологів, соціологів, психологів, педагогів, істориків, то остання група мала б складатися щонайбільше з кількох осіб. Див.: А. Грабська. *Стипендія Гумбольдта, або як стати вченим міжнародного рівня // Українська правда*. Київ, 11 жовт-

яким була протягом ХХ ст. Франція, сформувався лише один представник сучасної української історіографії¹⁶. Ще одним способом засвоєння західного теоретичного і методологічного інструментарію є англomовні програми в країнах колишнього соцтабору (найвпливовішою з-поміж них є Центральноевропейський університет в Будапешті, який від 2019 р. діє у Відні)¹⁷.

Утім, найчастіше вироблені на Заході теорії та методології приходили в Україну не з перших рук, а адаптувалися як такий собі «історіографічний секонд», особливо з досліджень росіян і поляків. Важливу роль у цьому процесі відіграла хронологічна спізненість або відтермінованість ознайомлення українських істориків з трендами, які на момент отримання Україною незалежності вже були не чужими у країнах соцтабору та у таких провідних центрах історичного знання СРСР, як Москва і Ленінград. У добу перебування в Росії (східний шлях) справжніми світилами історичної антропології та демографії стали Арон Гуревич та Юрій Бессмертний¹⁸, а в 90-ті роки, не стикаючись так, як Україна, зі світоглядною проблемою тотального повернення до історіографічної моделі третього рівня і користаючись відсутністю ідеологічного тиску, з'явилися такі лідери нової соціальної історії, як Лоріна Рєпіна, Михайло Кром, Наталія Пушкарьова¹⁹. У Польщі (західний шлях) вже на момент краху радянської системи було кілька відомих у західних середовищах істориків, які або безпосередньо афілювалися до школи «Анналів» (Броніслав Геремек, Кшиштоф Поміан²⁰), або швидко

ня 2013. Сьогодні число стипендіатів з України перевищило 200 осіб, втім, пропорція між природничими та гуманітарними науками залишилася та сама – 4:1 (див. рубрику «Про нас» на офіційному сайті клубу – humboldt.org.ua). Тож загальне число істориків, які відбули стажування у Німеччині, за найоптимістичнішими припущеннями, навряд чи перевищує п'ять осіб. Серед відомих мені стипендіатів-істориків назву Андрія Портнова і Юрія Зазуляка.

¹⁶ В. Ададуrow, який закінчив Практичну школу вищих досліджень у Парижі та відбув постдокторантське стажування за програмою Фонду Фернана Броделя. Див. профіль на офіційному сайті УКУ (ucu.edu.ua).

¹⁷ Серед українських гостей викладачів і студентів цього університету назву Ярослава Грицака, Остапа Середу, Юрія Зазуляка, Наталю Ковальчук, Катерину Дису, Ірину Широкову, Клементія Федевича.

¹⁸ У поширенні нових підходів у 1990-ті роки особливо хочеться відзначити роль часопису «Одиссей: Человек в истории: исследования по социальной истории и истории культуры», редагованому з 1989 р. за участі вищезгаданих медієвістів.

¹⁹ Даючи приклади застосування нових методологій у власних наукових дослідженнях, згадані вчені популяризували їх у спеціальних посібниках і колективних працях. Див.: М. Кром. *Историческая антропология. Пособие к лекционному курсу*. Санкт-Петербург 2000; його ж. *Введение в историческую компаративистику: учебное пособие*. Санкт-Петербург 2015; Н. Пушкарёва. *Гендерная теория и историческое знание*. Санкт-Петербург 2007; Л. Рєпина. *«Новая историческая наука» и социальная история*. Москва 1998.

²⁰ Див.: Georges Duby, Bronislaw Geremek. *Passions communes: entretiens avec Philippe Santeny*. Paris 1992; K. Pomian. Collections et musées (note critique) // *Annales. Economies. Sociétés. Civilisations*, 48e année. Paris 1993, № 6, с. 1381–1401.

адаптували анналівську історіографію (а разом з тим й італійську мікро-історію, німецьку історію повсякденності, англійську чи французьку історичну демографію тощо) до свого джерельного матеріалу. Як у Польщі, так і в Росії було видано переклади практично всіх головних творів західних класиків і сучасних представників нової соціальної історії. Потрапляючи в Україну (де такі видання хоч і здійснювалися, однак їх було на порядок менше, та й якістю ці переклади не могли похизуватися), вони ставали джерелом перших уявлень багатьох наших істориків (які не володіли західними мовами чи не мали можливості поїхати на Захід) про існування альтернативної модифікації історичного знання. Тісні наукові зв'язки українських дослідників з польськими і російськими середовищами сприяли творчому запозиченню та перенесенню сюди адаптованих там теорій і методів (приклад впливу книги Яна Гросса «Сусіди» на українську історію пам'яті²¹). Останнім часом імпортові сприяють спільні проекти українських вчених із зарубіжними колегами, однак проектів, підтриманих українською державою, таки недостатньо²².

Важливим каналом теоретико-методологічного осучаснення української історіографії слугують в останні роки праці українських істориків, яким вдалося зробити академічну кар'єру за океаном (у Гарварді – Сергій Плохій, в Едмонтоні – Володимир Кравченко та ін.). Роль цієї сполучної ланки між українським і західним історіографічними досвідами ще не вповні з'ясована і потребує пильнішої уваги, оскільки сама зміна віх у студіях заокеанських істориків (від беззастережної комеморації творців державницького і народницького метанаративів та міфології до постмодерної переоцінки²³) знаменна і показова. Ці твори репрезентують нову тенденцію: перша публікація досліджень – англійською, згодом – їх переклад на українську (перехід від орієнтації на внутрішнього споживача знань про Україну до орієнтації на зовнішнього, від виховної функції – до ролі зовнішнього спостерігача).

²¹ А. Портнов. Єдвабне і не тільки. Про польські дискусії навколо книжок Яна Гросса // *Zaxid.net* (zaxid.net); його ж. Американський історик: серед поляків були такі, які видавали євреїв німцям // УНІАН. Інформаційне агентство (unian.ua).

²² З останніх проектів, реалізованих істориками за часткового фінансування МОН України, відзначу українсько-литовський стосовно транскультурних впливів у Вільнюсі XIV–XIX ст. на прикладі Свято-Троїцького монастиря східного обряду. Підсумком проекту стала публікація колективної монографії: *Kultūry kryžkelė: Vilniaus Švč. Treybės šventovė ir vienuolynas* / ред. А. Bumblauskas, S. Kulevičius, I. Skočiliasas. Vilnius 2017.

²³ Див. останній том «Гарвардських українських студій», присвячений майбутньому української історіографії, яке автори вбачають у студіях, базованих на засадах компаративістики, центр-периферійної, регіональної, транснаціональної історії, у деконструкції міфів, дослідженні соціальних уявлень і пам'яті: *Harvard Ukrainian Studies*, т. 34: *The Future of the Past: New Perspectives on Ukrainian History*. 2015–2016.

3) Середовища реципієнтів та їхній вплив на загальну історіографічну картину

Згідно з класичною соціологічною моделлю Сержа Московічі²⁴, ідеї (до їх числа також належать історичні теорії й супровідні щодо них методології) мають тричленну структуру розповсюдження. Від виробника вони йдуть до відмінного від нього реципієнта. Ступінь їх розповсюдження з'ясовується шляхом аналізу засобів поширення (накладів та змісту праць виробників). Згідно з підрахунками, які щороку здійснюють студенти-магістранти УКУ в рамках мого курсу «Сучасна історіографія»²⁵, зростає відсоток дисертантів, які принаймні заявляють про своє бажання використати західні теоретичні моделі та методи (утім, часто це бажання не реалізується на практиці); він виріс із двох відсотків у 2009 р. до десяти у 2014 р. Однак не завжди кількісні показники відображають ступінь реального впливу нових ідей. Велику роль відіграють яскраві особистості, які талановито показують адаптаційні можливості західних підходів до української історії, а також процеси формування наукових мереж зі спільними цінностями. Наразі можемо говорити про кілька наукових центрів, пов'язаних із західними грантовими програмами (вони сформувалися навколо таких часописів, як «Україна Модерна» чи «Схід–Захід», «Київська академія», «Критика» і її видавництво, сайту historians.in.ua), та два академічних середовища – в Національному університеті «Києво-Могилянська Академія» й Українському католицькому університеті. Їхні індивідуальні та спільні зусилля спричинюють певний інтелектуальний резонанс на тлі панівної досі державотворчої тематики та нудної описовості, вони радують око і хвилюють розум постановкою нових питань і захопливими пошуками неординарних відповідей на них, роблять історію ближчою і зрозумілішою для українського інтелігента, принаймні того, який відчув потребу переоцінити її з європейської перспективи. Серед прикладів теоретичних адаптацій на увагу заслуговують: застосування Броделівського «часу довгого тривання» до досліджень соціальної історії Унійної Церкви²⁶, мікроісторія²⁷,

²⁴ Див.: S. Moscovici. *Le psychanalise, son image et son publique*. Paris 1961; його ж. *Des représentations collectives aux représentations sociales // Les représentation sociales /* ред. D. Jodelet. Paris 2003, с. 62–86.

²⁵ Такий щорічний підрахунок базується на аналізі та статистичному дослідженні суми авторефератів дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата і доктора історичних наук за попередній календарний рік, і зазвичай його виконують студенти у складі ширшої дослідницької групи.

²⁶ Див.: І. Скоцилас. *Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII століть. Організаційна структура та правовий статус*. Львів 2010.

²⁷ Див. огляд перших спроб цього підходу у вітчизняній історіографії: Я. Верменич. Мікроісторія як проблемне поле соціокультурних досліджень // *Український історичний журнал* 4 (2010) 161–164.

деконструкція історичних міфів. І все ж я далекий від райдужного погляду: з рецепцією західних підходів таки є проблеми. Наведу простий приклад: поставивши завдання студентам-магістрантам прочитати одну з найбільш резонансних книг останнього часу – «Козацький міф» Сергія Плохія, я поцікавився, хто з шістнадцяти молодих дослідників прочитав книжку за власною ініціативою. Здогадайтесь, якою була відповідь.

4) Відносна успішність одних і незапобуваність інших напрямків досліджень

З усіх західних історіографічних шкіл найгнучкіші адаптаційні можливості засвідчила французька історична школа «Анналів». Секрет полягав не тільки в її універсальній інтердисциплінарності, але й у значному впливі марксистської ідеології, що виражався у пріоритетній увазі до соціального та тривалого в часі²⁸. У період епістемологічної непевності її пояснювальні моделі й підходи видалися добрим виходом з кризи у Польщі, Угорщині, Росії. Чому б не в Україні? Середньовічна і ранньомодерна спеціалізація більшості анналістів стала джерелом натхнення для окремих їхніх протагоністів в Україні. Найуспішніший з точки зору читацької популярності напрямок анналівського історіописання – культурно-антропологічна історія – закоринився на ґрунті дослідження відображених у письмових свідченнях особистісного й актового характеру ідей, уявлень та повсякденності елітарних верств (школа Наталії Яковенко²⁹). В політизованому українському дискурсі потрібна була історія пам'яті (цей напрям брав початок від маніфестів відомого представника

²⁸ Див.: В. Ададуrow, Ж.-Б. Дюпон-Мельниченко. *Французька історіографія ХХ століття*. Львів 2001, с. 28–41; О. Осіпан. *Експериментальна історія: Дослідницькі підходи та методи французької історичної школи «Анналів»*. Краматорськ 2007, с. 41–126.

²⁹ Н. Яковенко. *Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст.* Київ 2002; її ж. *Дзеркала ідентичності: Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVII – початку XVIII століття*. Київ 2012; її ж. *У пошуках Нового неба: Життя і тексти Йоанікія Іалятовського*. Київ 2017; Н. Старченко. *Чесць, кров і риторика. Конфлікт у шляхетському середовищі Волині (друга половина XVI – XVII століття)*. Київ 2014; В. Яременко. *Насолоди освічених в Україні XVIII століття (про культуру вживання церковною елітою чаю, кави та вина) // Київська Академія 10 (2012) 117–184; Повсякдення ранньомодерної України. Історичні студії в 2-х томах, т. 1: Практики, казуси та девіації повсякдення / гол. ред. В. Смолій; відп. ред. В. Горобець; ред. колег.: Н. Старченко (заст. відп. ред.), Н. Білоус, В. Зема, О. Романова (відп. секр.). Київ 2012; т. 2: Світ речей і повсякденних уявлень / гол. ред. В. Смолій; відп. ред. В. Горобець; ред. кол.: Н. Старченко (заст. відп. ред.), Н. Білоус (відп. секр.), О. Романова. Київ 2013; *Українське повсякдення ранньомодерної доби: збірник документів*, вип. 1: *Волинь XVI ст.* / ред. В. Безпалько, М. Висотін, І. Ворончук, М. Кучерук, Ю. Чубик. Київ 2014; Т. Гошко. *Звичай і права. Джерела, коментарі, дослідження, т. 1: Антропологія міст і міського права на руських землях у XIV – першій половині XVII століття*. Київ 2019.*

анналівської спільноти П'єра Нора³⁰), однак їй ще далеко до створення єдиної концепції національних місць пам'яті. Цікавими були перші кроки нової етносоціальної історії під впливом досліджень Данієля Бовуа³¹. Однак не лише «Аннали» стали джерелами наснаги. Швидкий і масштабний розвиток гендерних студій обрав собі за взірць англосаксонський варіант та зробив ставку на усну історію³². Класичну американську історію ідей (теорія тексту – контексту) було апліковано до історії інтегрального націоналізму³³. Справжній вибух історичної есеїстики спостерігався у галузі постколоніальних студій³⁴, що, своєю чергою, мало вплив, поруч

³⁰ П. Нора. *Теперішнє, нація, пам'ять* / пер. з фр. А. Репа. Київ 2014; С. Єкельчик. *Імперія пам'яті: російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві* / пер. з англ. М. Климчук і Х. Чушак. Київ 2008; А. Портнов. Родина-мать vs Степан Бандера. Екскурсія по избранним пам'ятникам Второй мировой войны в современной Украине // *Отечественные записки* 5 (44). Москва 2008, с. 33–46; його ж. «Велика Вітчизняна війна» в політиках пам'яті Білорусі, Молдови та України: кілька порівняльних спостережень // *Україна Модерна*, вип. 15. Львів – Київ 2014, с. 206–218; О. Кісь. Колективна пам'ять та історична травма: теоретичні рефлексії на тлі жіночих спогадів про Голодомор // *У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод, джерело*: Зб. наук. праць / ред. Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен. Харків 2010, с. 171–191; Г. Грінченко. *Між визволенням і визнанням: примусова праця в нацистській Німеччині в політиці пам'яті СРСР і ФРН часів «холодної війни»*. Харків 2010; Г. Касьянов. *Danse macabre: голод 1932–1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії (1980-ті – початок 2000-х)*. Київ 2010; Г. Касьянов. *Past Continuous: Історична політика 1980-х–2000-х: Україна та сусіди*. Київ 2018; Я. Грицак. *26-й процент, або як подолати історію*. Київ 2014, с. 102–117; А. Киридон. *Гетеротопії пам'яті: Теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті*. Київ 2016.

³¹ Д. Бовуа. *Шляхтич, кріпак і ревізор: польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831–1863)* / пер. з фр. З. Борисюк. Київ 1996; його ж. *Битва за землю в Україні. 1863–1914: Поляки в соціо-етнічних конфліктах* / пер. з фр. З. Борисюк. Київ 1998; його ж. *Російська влада і польська шляхта в Україні. 1793–1830* / пер. з фр. З. Борисюк. Київ 2003; Б. Гудь. *Загибель Аркадії: Етносоціальні аспекти українсько-польських конфліктів ХІХ – першої половини ХХ століття*. Львів 2006.

³² О. Кісь. *Жінка в традиційній українській культурі (друга половина ХІХ – початок ХХ ст)*. Львів 2008; її ж. *Жіноча історія як напрямок історичних досліджень: становлення феміністської методології* // *Український історичний журнал* 2 (2012) 159–172; О. Кіс. *Remaining Human: Ukrainian Women's Experiences of Constructing «Normal Life» in the Gulag* // *Gender and Peacebuilding: All Hands Required* / вид. М. Р. Flaherty, Т. Matyok. Lexington (KY) 2015, с. 121–137; *Невигадане: Усні історії остарбайтерів* / упор., ред., вступ. ст. Г. Грінченко. Харків 2004; *У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод та джерело*: Зб. наук. ст. / ред. Г. Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен. Харків 2010; *Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: Гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства*: Зб. наук. статей / ред. Г. Грінченко, К. Кобченко, О. Кісь. Київ 2015; О. Стяжкіна. *Стигма окупації: радянські жінки у самобаченні 1940-х років*. Київ 2019.

³³ О. Зайцев. *Український інтегральний націоналізм 1920–1930-х років: Нариси інтелектуальної історії*. Київ 2013.

³⁴ М. Рябчук. *Від Малоросії до України: парадокси запізнілого нацистворення*. Київ 2000; його ж. *Дилеми українського Фауста: громадянське суспільство і розбудова держави*. Київ

із перекладами Андреаса Каппелера³⁵, Сергія Плохія³⁶, есеїстикою Володимира Кравченка³⁷, на дослідження проімперських ідентичностей³⁸.

Натомість практично відсутні систематичні студії з історії політичної культури (вірувань, ритуалів влади, її символіки тощо); тут доводиться констатувати невдачу організаційної місії часопису «Соціум. Альманах соціальної історії»³⁹. Слабкий, зачатковий розвиток історичної демографії⁴⁰ не дивує

2000; його ж. *Постколоніальний синдром. Спостереження*. Київ 2011; Я. Грицак. *Страсті за націоналізмом*. Київ 2004.

³⁵ А. Каппелер. *Росія як поліетнічна імперія* / пер. з нім. Х. Назаркевич. Львів 2005; А. Каппелер. *Мала історія України* / пер. з нім. О. Блащук. Київ 2007.

³⁶ С. Плохій. *Наливайкова віра: козаки та релігія в ранньомодерній Україні* / пер. з англ. С. Грачова. Київ 2005; його ж. *Великий переділ: Незвичайна історія Михайла Грушевського* / пер. з англ. М. Климчук. Київ 2011; його ж. *Походження слов'янських націй. Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусі* / пер. з англ. М. Климчук, Т. Цимбал. Київ 2015; його ж. *Козацький міф. Історія та націєтворення в епоху імперій* / пер. з англ. М. Климчук. Київ 2013; його ж. *Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності* / пер. з англ. Р. Клочко. Харків 2016.; та ін.

³⁷ В. Кравченко. *Україна, Імперія, Росія (вибрані статті з модерної історії та історіографії)*. Київ 2011; В. Кравченко. *Харьков / Харків: столиця Пограниччя*. Вильнюс 2010.

³⁸ В. Ададуров. Світ політичних поглядів Антонія Ангеловича: Документи до вивчення феномену імперської ідентичності серед духовенства Галичини наприкінці XVIII – на початку XIX ст. // *Наукові записки УКУ*. Серія «Історія», вип. 1. Львів 2010, с. 299–336; його ж. Запорозький козак Твердовський проти Наполеона: Відображення вірнопідданих настроїв малоросійського дворянства в україномовному памфлеті 1807 р. з Національного архіву Франції // *Український історичний журнал* 5 (2012) 177–186; В. Маслійчук. Від України до Малоросії // *Україна: Процеси націєтворення*: Збірка на пошану А. Каппелера. Київ 2011, с. 229–245; В. Маслійчук. Периферійність Центра в сучасних історических наративах // *Ab Imperio* 1 (2012) 86–88; А. Толочко. *Киевская Русь и Малороссия в XIX веке*. Киев 2012; В. Склокін. *Російська імперія і Слобідська Україна у другій половині XVIII ст.* Львів 2019; М. Moser. Clerics and Laymen in the History of the Modern Standard Ukrainian Language // *Religion, Nation and Secularisation in Ukraine* / вид. М. Schulze Wessel, F. E. Sysyn. Edmonton – Toronto 2015, с. 82–93.

³⁹ До 2017 р. вийшло 14 випусків цього часопису. Хоч більшість випусків мали проблемно-тематичний характер, а їх назви відповідали соціально-історичній термінології, збірник так і залишився майданчиком істориків-ранньомодерністів, а теоретичний рівень більшості статей (попри інноваційні теми і способи їх розкриття окремими авторами, головню з кола Н. Яковенко) і ступінь реального (а не декларованого) застосування у них інноваційних теорій та методів соціальної історії не перевищив і третини від загального числа вміщених матеріалів, які переважно тяжіли до позитивістської описовості.

⁴⁰ М. Крикун. Населення домогосподарств у Житомирському повіті Київського воеводства 1791 року // його ж. *Восводства Правобережної України у XVI–XVIII століттях*. Львів 2012 (перша публікація 2001 р.), с. 553–579; Ю. Волошин. Шлюб і родина в ранньомодерній Полтаві // його ж. *Козаки і Посполиті. Міська спільнота Полтави другої половини XVIII століття*. Київ 2016, с. 159–207. Під керівництвом Ю. Волошина, який свого часу творчо адаптував доробок французького історика Луї Анрі, було написано дві роботи історико-демографічного спрямування, теоретичним підґрунтям яких стали класичні праці представника французької

в країні, де, попри офіційний наратив голодомору-геноциду, життя громадян фактично (а не риторично) є найнижчою соціокультурною цінністю. Історія уявлень постулює себе як історія «когнітивних мап» українських інтелектуалів ХІХ–ХХ ст.⁴¹; класична ментальна картографія, що нав'язує до погляду ззовні, а не зсередини, – уділ небагатьох внаслідок підрядної ролі українського сегменту (козацького, греко-унійного чи малоросійського) у західних дискурсах про соціокультурне розмаїття Східної Європи та неувважності до західних чи східних джерел⁴². В унітарній Україні найслабше розвинута історична регіоналістика. Це не дивно, бо на Заході цей напрям отримав імпульс щойно в 1990-ті роки⁴³, тобто на п'ятій кондратьєвській хвилі (постіндустріальне суспільство, у нас же не стане зайвою нова хвиля індустріалізації), з 2014 р. регіональної історії сахаються – як примари федералізації і загрози мріям «будителів» про єдину етнокультурну націю

інтердисциплінарної традиції Філіппа Ар'єса: О. Замура. *Великий шаленець. Смерть і смертність в Гетьманщині ХVІІІ ст.* Київ 2014; І. Сердюк. *Малий дорослий. Дитина й дитинство в Гетьманщині ХVІІІ ст.* Київ 2018.

⁴¹ Див.: Л. Зашкільняк. Уявлення українських інтелектуальних еліт першої половини ХІХ ст. про Східну Європу та її історичні поділи // *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки*, вип. 7. Київ 2013, с. 7–17; І. Куций. «Захід» і «Схід» на ментальних картах українських істориків Східної Галичини ХІХ ст. // там само, с. 18–31; В. Ващенко. «Ментальна географія» епохи Модерну: конструювання М. Грушевським «історичного простору» України, Європи та Росії // там само, с. 32–58; В. Масненко. Уявлені просторові образи України та її сусідів на ментальній карті В'ячеслава Липинського // там само, с. 59–776; та ін.

⁴² В. Ададуrow. *«Наполеоніда» на Сході Європи: Уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії на початку ХІХ століття*, 2-е вид., доповн. і перероб. Львів 2018.

⁴³ Засади цього історіографічного сегменту на Заході ґрунтуються на визнанні частиною суспільства, в тому числі істориками, самоцінності локальних культур, потребі пригадування минулого як нереалізованої через низку причин історичної альтернативи титульній нації чи сучасній державі. Напр., в унітарній Франції з 1970-х років постали синтези історії Бретані, Провансу, Лангедоку, Фландрії, Альзасу, які показують двозначний вплив імперського поглинання з Парижа на квітучі держави й етнокультурні спільноти цих регіонів. Ця зміна оптики від уніфікаційної до самодостатньої репрезентації супроводжувалася створенням товариств регіональної історії, її часописів, видавничих серій синтез, соціальних мереж тощо (P. Barral. *Expériences d'histoire régionale // Revue d'Alsace*, т. 133: *Histoire régionale / Landesgeschichte en France et en Allemagne*. Strasbourg 2007, с. 15–21). Сенс такої історії вбачається у першу чергу в пошуках і збереженні на рівні історичної пам'яті культурних відмінностей і міжрегіональних впливів з утворенням феноменів вищого рівня, а не подібностей модерного штабу, про плекання яких і так ревно дбає французька держава. «Бретань має свою історію, історію цілком відмінну від історії Франції», – це твердження одного з піонерів нового напрямку, Жана Сікара (який публікувався під бретонським псевдо Іанн Брекільєн) може слугувати лейтмотивом таких студій (Y. Brekilien. *Histoire de la Bretagne*. Paris 2004 (1-е вид. 1977), с. 5).

від Кубані до Сяну, – відтак надалі підмінюють її скромним краєзнавством⁴⁴. Ця за давню ситуація провокує окремих науковців до проголошення розриву з ідеологічними постулатами українського історіографічного дискурсу⁴⁵.

5) Перспективи нової соціальної історії в Україні

Коли у середині 1960-х років школа «Анналів» перебувала на піку популярності на своїй батьківщині, у Франції, кількість виконаних у її ключі дисертаційних досліджень сягнула 40 відсотків⁴⁶. Україні до такого показника ще далеко, та й чи потрібно його досягати? Чи не простіше скористатися плодами вільної конкуренції парадигм і методів? Однак ця перспектива вимагає конкурентного доступу нової соціальної історії у підручникові версії, повалення не тільки пам'ятників більшовизму, але й текстуальних «ідолів індивідуалізму, хронології та політичної історії» (рецепт 1903 р. соціолога Франсуа Сіміана⁴⁷). Заміна Леніна на Бандеру тут просто не допоможе – слід осучаснити сам п'єдестал історичних знань (насамперед інституційний), а також сенс і естетику історичного дискурсу, зробити його зрозумілим поза межами України, що неможливо без відходу від етнокультурних тягlostей, ізоляціонізму та селективного поділу на «наше»

⁴⁴ Заснування Ярославом Верменичем часопису «Регіональна історія України» (з 2007 р. до сьогодні вийшло друком 11 випусків) було важливим кроком у напрямку від примордіалістського до конструктивістського підходу у формуванні локальних версій української ідентичності (див.: Я. В. Верменич. *Конструювання української ідентичності: національні й регіональні проекти другої половини XIX – початку XX ст.* Київ 2016). Втім, через низку причин часопис не став майданчиком для опрацювання «дорожньої карти» розвитку регіональної історії уповному розумінні цього терміна, який передбачав би відверту дискусію щодо альтернативних українській ідентичності політичних, мовних, релігійних, інституційних засад життя в культурних регіонах як значною мірою ізольованих спільнотах, дискусії щодо історичних причин відцентрового бачення у всіх його видах, розмову не тільки про зовнішні, але й внутрішні кордони в ідеях, ментальності, моралі. Ігнорування проблеми етнокультурних регіоналізмів, зосередження на її теоретичному й, головню, українському вимірі створює небезпечну ілюзію її незначущості. Чи не першу спробу подолання цього бар'єру здійснено (щоправда, без виходу за межі народницького метанаративу, на що недвозначно вказує звернення до лексеми «західноукраїнські землі» – сенсового антиподу «східних кресів» у польській соціально-політичній ідеології) в монографії: І. Монолатій. *Разом, але майже окремо. Взаємодія етнополітичних акторів на західноукраїнських землях у 1867–1918 рр.* Івано-Франківськ 2010.

⁴⁵ Напр., Володимир Феніч відкрито заявив, що історію українців на Закарпатті до 1918 р. логічніше пояснювати і викладати в рамках угорської історичної схеми: В. Феніч. *Угорська Русь і «Ганнібалова присяга» Михайла Драгоманова: початки інтелектуального завоювання Закарпаття Україною.* Ужгород 2015. Ця теза спровокувала антитезу, втім, більш емоційну і політизовану, ніж наукову: М. Тиводар. *Одкровення кандидата наук Феніча.* Ужгород 2016.

⁴⁶ Див.: В. Ададуров, Ж.-Б. Дюпон-Мельниченко. *Французька історіографія XX століття*, с. 37.

⁴⁷ Там само, с. 27.

і «чуже»⁴⁸. Ширше й ефективніше слід використовувати джерела, вироблені у надрах інших, ніж українська, державних і етнокультурних систем, особливо з метою реконструкції таких аспектів української історії, як включеність у ідейні та матеріальні обміни, кліматичні флуктуації, внутрішня колонізація, аграрні й індустріальні цикли⁴⁹.

При цьому імпорт теорій та методів із західних середовищ в українську історіографію напевно не припиниться, він є позитивним явищем за умови коректного його застосування, однак у найближче десятиліття він скоріше за все зберігатиме свій поверховий, елітарний характер, не стане масовим явищем. Ця тенденція, однак, дає шанс українській історіографії налагодити експорт свого продукту, щоб спробувати вирівняти дефіцит інтелектуального обміну з Заходом. Майбутнє за підкоренням зовнішніх ринків, що передбачає оволодіння сучасною «тактикою» (теорією) та «зброєю» (методами), першу публікацію найважливіших наукових досліджень сучасними європейськими мовами, особливо ж офіційними мовами ООН і Євросоюзу.

Vadym Adadurov

**IMPORT OF WESTERN THEORIES AND METHODS
INTO UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY:
CAUSES, PATHWAYS, ENVIRONMENTS, IMPACT, PROSPECTS**

This study is designed to investigate the processes of theoretical and methodological modernization of Ukrainian historiography over the past 25 years applying the concept of technological cycles (i.e., Kondratiev waves). The author analyzes the influence of ideological transfers from Western historical environments, their main ways, types, and role in the formation of interdisciplinary research based on individual institutions and through network exchanges between scholars. The article provides an analysis of reasons for the success and failure of the dissemination of certain areas of study, topics, and issues. It is also an attempt to provide an overview of the prospects for Westernization of the historiographic field.

Key words: historiography, theory, methods, transfers, Westernization, interdisciplinarity.

⁴⁸ В. Ададуrow. «Вписування» української історії в європейський контекст і його методологічні засади. Текст промови, виголошеної на випускних урочистостях студентів-магістрів історичної програми гуманітарного факультету УКУ. Львів 2013.

⁴⁹ Див. приклад такого теоретичного підходу у колективній монографії чотирьох українських істориків-новаторів: *Архіви консульських установ іноземних держав як джерело до вивчення української історії ХІХ – початку ХХ століть* / ред. В. Ададуrow. Львів 2017.